

С. Б. Кураш (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна);
В. Дз. Старычонок (Беларусь, Беларускае дзяржаўнае педагагічнае ўніверсітэт імя М. Танка)

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВАМЕТАФАРАЛОГІЯ: НАПРАМКІ, ВЫНІКІ, ПЕРСПЕКТЫВЫ

Моўныя выразныя сродкі паэзіі, і ў першую чаргу метафару, нельга назваць мала даследаваным аб'ектам філалогіі. Гісторыя іх вывучэння бярэ пачатак у антычнасці, а колькасць прац, прысвечаных метафары, на гэты час наўрад ці паддаецца падліку.

Тым не менш метафара не пакідае пазіцыі аднаго з “лідэраў” сярод аб'ектаў навуковых, перш за ўсё лінгвістычных, назіранняў. Чым гэта абумоўлена? Па-першае, метафара, як міждысцыплінарны аб'ект і феномен розных аспектаў духоўнага быцця, адкрывае сябе самым розным падыходам да раскрыцця сваёй сутнасці; па-другое, новыя навуковыя напрамкі і нават навукі, навуковыя парадыгмы не пакідаюць метафару з поля свайго зроку, і, як вынік, нараджаюцца новыя тэорыі, канцэпцыі, метадалогіі вывучэння метафары; па-трэцяе, метафара нясе на сабе вельмі выразны адбітак індывідуальнасці, і ў гэтым сэнсе можна сцвярджаць, што практычна кожнае увасабленне метафарычнасці з'яўляецца адбіткам ці нават “люстэркам” маўленчай асобы, і ў гэтым бачыцца невычарпальная крыніца для даследчыцкага пошуку.

У артыкуле робіцца спроба сістэматызаваць асобныя падыходы да лінгвістычнага даследавання метафарыкі, прадстаўленыя ў працах сучасных беларускіх даследчыкаў і вызначыць пэўныя перспектыўныя накірункі працягу метафаралагічных пошукаў у сувязі з сучаснымі тэндэнцыямі развіцця лінгвістычнай навукі. Межы артыкула дазваляюць зрабіць агляд толькі найбольш значных прац – перш за ўсё манаграфічных і дысертацыйных, выкананых у апошнія гады.

На гэты момант у беларускім мовазнаўстве маецца значная колькасць прац, прысвечаных даследаванню метафары з боку моўных адзінак, якія яе кантэкстна афармляюць, а таксама ў кагнітыўным і лінгвакультуралагічным аспектах, у напрамках кантрастыўнай лінгвістыкі і перакладазнаўства, паэтыкі ідыястыліяў і нацыянальных стыляў.

1. Найбольш дэталёва вывучаны **метафарычныя словаўжыванні ў мінімальным вобразным кантэкстах**, а таксама **метафарызацыя з лексікалагічнага пункту гледжання**. Сярод першых грунтоўных навуковых даследаванняў гэтай тэматыкі можна адзначыць працы А. І. Лашкевіча [8], у якіх аналізавалася метафарычная рэпрэзентацыя семантыкі квантытатыўнасці ў межах генітыўных словазлучэнняў. Метафарызацыі слоў у кантэкстах невялікай працягласці было таксама прысвечана некалькі артыкулаў М. Ц. Кавалёвай [6].

Комплекснае даследаванне метафарызацыі як асноўнага механізму развіцця полісеміі, а таксама шматаспектнае апісанне метафарыкону сучаснай беларускай мовы ажыццёўлена ў працах [15; 16], у якіх сістэматызаваны вялікі абсяг канкрэтнага моўнага матэрыялу – метафарызаваных субстантываў – па цэламу шэрагу накірункаў. Так, у манаграфіі [15] на аснове мастацкіх і публіцыстычных твораў звыш 600 пісьменнікаў XIX–XX стст. Праведзена комплекснае даследаванне субстантыўных метафар, якія выяўлены ў 20000 кантэкставых сітуацыях. Вызначаны асноўныя заканамернасці метафарызацыі і кірункі сэнсавага развіцця метафарычных субстантываў. Распрацавана агульная класіфікацыя метафар у адпаведнасці з характарам суаднесенасці зыходнага і рэцыпіента ЛСВ і іх агульнай сэнсавай скіраванасці, згодна з якой апісаны 16 семантычных тыпаў субстантыўных метафар. Ахарактарызаваны асноўныя тыпы метафарычных структур і асаблівасці іх выяўлення ў мове і маўленні. Акрэслены семантычныя палі (сферы), кампаненты якіх паслужылі базай для ўтварэння субстантыўных метафар.

Гэтыя вынікі могуць стаць падмуркам для далейшай распрацоўкі шэрагу праблем метафарызацыі ў іншых напрамках – тэкставым, дыскурсіўным, лінгвапаэтычным, лінгвакультуралагічным і інш., “без чаго нельга зразумець прыроды, заканамернасцей, функцыянавання і развіцця мовы, асаблівасцей матэрыяльнага і духоўнага жыцця яе носьбітаў і іх культурна-нацыянальнага бачання свету” [15, с. 4].

2. **Даследаванне метафары ў аспекце індывідуальных і нацыянальных стыляў**. Спроба растлумачыць “новае”, “невядомае” праз “старае”, “знаёмае” складае кагнітыўна-лінгва-крэатыўны бок метафарызацыі і – як найвышэйшае увасабленне апошняга – здольнасць яе да зурывыкі, да самавыяўлення моцнай моўнай асобы, нарэшце, да яе уплыву на развіццё нацыянальнай мовы. “Даследчыкі мовы твораў беларускіх пісьменнікаў, – адзначае В. І. Лучанкаў, – паспяхова аднаўляюць мастацкі лінгвістычны малюнак свету, будуць канцэптасферу вобразнай сістэмы роднай мовы. Падобнага роду даследаванні настойліва паказваюць своечасовасць і заканамернасць выяўлення даследчай цікавасці да мовы мастацкай літаратуры як сістэмы выражэння маўленчымі сродкамі уяўленага пісьменнікам свету, кагнітыўнай сутнасці якога з'яўляецца магчымасць узаўважэння дадзеных аўтарам эстэтычных, камунікатыўных і іншых устаноў” [4, с. 15].

У гэтым напрамку за апошнія 10–15 гадоў быў выкананы шэраг дысертацыйных даследаванняў, перш за ўсё такіх, якія разглядаюць метафару сярод іншых сродкаў стварэння вобразнасці ў ідыястылях тых і іншых аўтараў [3; 12; 20 і інш.]. У гэтых работах у асноўным прасочваецца апора на традыцыйныя рыторыка-стылістычныя і паэталогічныя класіфікацыі і метады анісання тропу.

Сярод прац аналагічнай накіраванасці трэба адзначыць манаграфічнае даследаванне метафары Янкі Купалы, выкананае В. А. Ляшчынскай [9]. Суадносячы метафорыку класіка беларускай паэзіі з фактамі нацыянальнай літаратурнай мовы, В. А. Ляшчынская робіць шэраг слушных зауваг і абагульненняў адносна ролі Купалы у выяўленні патэнцыяльна рэальнага ў мове, у пашырэнні магчымасцей літаратурнай мовы, якім істотна дапамагае метафарызацыя. У якасці асноўных падыходаў да аналізу метафар паэта даследчык заяўляе тропачэнтрычны, тэкстацэнтрычны і антрапацэнтрычны накірункі.

3. Супастаўляльнае і перакладазнаўчае даследаванне метафары. У шэрагу работ метафара даследавалася ў сувязі з праблемай перакладу мастацкіх твораў. Так, у кандыдацкай дысертацыі і шэрагу іншых прац В. І. Іучанкава прадметам даследавання абраны сродкі славеснай вобразнасці ў прозе У. Караткевіча ў параўнанні з іх перакладам на рускую мову. Гэтая работа стала падмуркам для цэлага шэрагу даследаванняў у дадзеным накірунку, прадстаўленых перш за ўсё артыкуламі, прысвечанымі перакладу вобразных сродкаў таго ці іншага аўтара з беларускай мовы ці на беларускую.

Адным з апошніх даследаванняў, прысвечаных руска-беларускаму перакладу метафар, з'явілася дысертацыйная праца Л. В. Цалко [18], у якой аналізаваліся заканамернасці перакладу сістэмных метафар (ці ў іншай тэрміналогіі парадыхм вобразаў) А. С. Пушкіна.

У дысертацыйных працах А. А. Ціхаміравай [17], Н. В. Яскевіч [22] і В. Ю. Шыманскай [21] асобныя тыпы метафар (метафары-увасабленні, замарфічныя метафары і метафары псіхалагічнай сферы чалавека) даследаваліся ў плане супастаўлення рускай і беларускай мовы, а таксама беларускай і англійскай мовы. Калі параўнанне рускай і беларускай мовы праз прызму метафары ужо мае пэўную традыцыю, то метафарыконы беларускай і англійскай мовы ўпершыню падвяргаліся сістэмнаму супастаўляльнаму аналізу. Прынцыпова новым і вартым увагі навуковым прадуктам сталі распрацаваныя В. Ю. Шыманскай “Двухмоўны слоўнік” і “Электронны двухмоўны слоўнік метафар псіхалагічнай сферы чалавека”.

4. Тэкстацэнтрычны напрамак прадстаўлены працамі, у якіх троп разглядаецца як элемент мастацкага твору, аналізуецца яго удзел у фарміраванні розных тэкставых параметраў (структурнага, стылістычнага, жанравага, тэматычнага, кампазіцыйнага і г. д.). У гэтым напрамку найбольш плённа працуе А. І. Равуцкі [14], асноўным прадметам даследавання якога з'яўляюцца тэксты, пабудаваныя па прынцыпу метафары і іншых тропаў (гл. таксама [7]).

5. “Звыштэкставыя” напрамкі. Метафара ў аспеке лінгвакультуралогіі, кагнітыўнай і сацыяльнай лінгвістыкі. Сучасныя даследчыкі ўсё часцей звяртаюцца да такіх аспектаў метафарызацыі, як “метафара і культура”, “метафара і кагніцыя”, “метафары і дыскурс”. Тут, безумоўна, варты згадаць працы такіх вядомых беларускіх навукоўцаў, як В. А. Маслава, І. Э. Ратнікава, А. Р. Задворная і інш. У прыватнасці, В. А. Маслава [10; 11] закранае лінгвакультуралагічны аспект беларускіх і рускіх метафар і параўнанняў (у яго ўзаемасувязі з лінгвапаэтычным аспектам). Надзвычай своеасаблівы матэрыял – анамастычная метафара ў сучасным публіцыстычным дыскурсе – усебакова даследуецца ў працах І. Э. Ратнікавай [13], дзе адзначаецца непасрэдная сувязь метафарычна ўжываемых анамастычных адзінак з этна-, лінгва- і сацыякультурнай носыбітаў мовы.

Сярод работ тэарэтыка-літаратурнай накіраванасці, якія найбольш глыбока раскрываюць сутнасць метафары як з'явы тэксту і культуры, вылучаюцца тонкія назіранні і разважанні А. М. Андрэева, якія увайшлі ў яго вядомыя кнігі [1; 2], грунтоўнае дысертацыйнае даследаванне І. Л. Шаўляковай-Барзенка [19] і інш. Гэтыя працы, безумоўна, цікавыя і карысныя для лінгвістаў, асабліва тых, якія працуюць у двух апошніх з адзначаных накірунках.

У межах выканання навуковай тэмы “Трапеічнае мадэляванне паэтычнай карціны свету: семіятычны, стылістычны, лінгвакультуралагічны і лінгвадыдактычны аспекты”, якая ўключана ў Дзяржаўную праграму фундаментальных даследаванняў “Беларуская мова і літаратура” (2006–2010), у Мазырскім дзяржаўным педагагічным універсітэце імя І. П. Шамякіна праблема метафорыкі далей распрацоўваецца ў дыскурсіўна-семіятычным аспекце. Асноўнымі палажэннямі гэтага падыходу з'яўляюцца наступныя.

1. Мастацкі тэкст – гэта метафара рэчаіснасці, а метафара – гэта прынцып погляду на свет сродкамі тэксту. З гэтага вынікае, што мастацкі тэкст ізамарфічна, семіятычна роднасны метафары, як метафарычнае па сваёй прыродзе мастацкае мысленне.

2. Дыскурсіўнае “жыццё” тэксту мае месца ў прасторы семіясферы (Ю. М. Лотман) (“тэкст – моўны ўніверсум” і “тэкст – інтэртэкставы ўніверсум”). Метафорыка, звязаная з узаемаадносінамі “тэкст – мова”, можа быць прадстаўлена наступнымі тыпалагічнымі выяўленнямі: 1) дубліраванне інфармацыі, прадстаўленай на ўзроўні сэнсаў, канцэптаў, сродкамі фактур, якія адносяцца да фармальнага боку тэксту (рытм, фоніка, марфэміка, сінтаксіс, графіка, кампазіцыя і інш.); 2) метафарычнае структураванне ўласна моўных канцэптаў і, перш за ўсё, самога канцэпта “метафара”. Своеасаблівай праслойкай паміж двума разгледжанымі вышэй прытэкставымі зонамі дыскурсу выступае інтэртэкст, адносна якога вызначаецца: 1) падабенства самога інтэртэксту да метафары ў плане іх прагматычнай арыентаванасці на ўзмацненне сэнсавай ёмістасці тэксту; 2) інтэртэкстуальнасць метафорыкі – ад устойлівага ўжывання ў тэкстах розных аўтараў метафарычных формул-архетыпаў накшталт “жыццё – дарога” – да ўласна інтэртэкставай метафары, якая прадстаўляе сабой “звыштэкставае” функцыянаванне метафарычнага вобраза, паходжанне якога звязана з вядомай крыніцай.

3. Вызначэнне параметраў камунікатыўнай сітуацыі паэтычнага тэксту нагадвае разгаданне метафары: *Я, ТЫ, МЫ, ЁН* як фігуранты інфарматыўна-вобразнага кода павінны быць адэкватна інтэрпрэтаваныя (“разгаданыя”), тым больш што ў паэтычным дыскурсе маюць месца розныя формы іх узаема- і перауважвання. Акрамя таго, лексічныя сродкі намінацыі удзельнічаюць у склад метафарычных канструкцый.

Такі падыход у сваім практычным ракурсе накіраваны на надзённую для філалогіі і метадыкі выкладання славеснасці патрэбу глядзець на троп і трапеічнасць не як на факты упрыгожвання, арнаменталізацыі і славеснай эквілібрыстыкі, а як на адзін з найважнейшых семіятычных механізмаў стварэння карціны свету.

Мы ніякім чынам не прэтэндуюем на абсалютную паўнату зробленага агляду (а тым больш прыведзенага бібліяграфічнага спісу), але ў цэлым маем падставы сцвярджаць, што беларускімі лінгвістамі зроблены пэўны ўнёсак у агульную тэорыю метафары, але перш за ўсё – у шэраг канкрэтных накірункаў лінгваметаралогіі. Поруч з традыцыйнымі напрамкамі даследавання гэтага сапраўды бязмежнага феномену узнікаюць і новыя, менш распрацаваныя накірункі навуковага пошуку. На сённяшнім этапе па дадзенай тэматыцы працуе шэраг маладых даследчыкаў, аспірантаў, магістрантаў, якія прадстаўляюць розныя навуковыя цэнтры і школы, а гэта значыць, што намаганнямі беларускіх даследчыкаў метафара яшчэ не раз зазьяе новымі гранямі, высветліць новыя ракурсы свайго бачання.

Літаратура

1. Андреев, А. Н. Философия литературы [Электронный ресурс]: учеб. пособие. – Электрон. текст. дан. (3,5 Мб). – Минск: Электронная книга БГУ, 2003. – Режим доступа: <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Philology/andreev3.pdf>. – Дата доступа 17.03.2009.
2. Андреев, А. Н. Целостный анализ литературного произведения: учеб. пособие / А. Н. Андреев. – Минск: НМЦентр, 1995. – 144 с.
3. Василеуская, А. С. Функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне лексічных вобразных сродкаў у мастацкай прозе: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; БДПУ імя М. Танка / А. С. Василеуская. – Мінск, 2000. – 16 с.
4. Ивченко, В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова / В. И. Ивченко. – Минск: УП Ред. науч.-метод. журн. “Пачатковая школа”, 2002. – 112 с.
5. Ивченко, В. И. Средства словесной образности в произведениях В. Короткевича и формы их выражения в переводах на русский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02; 10.02.01; АН БССР, Ин-т языкозн. / В. И. Ивченко. – Минск, 1988. – 24 с.
6. Кавалёва, М. Ц. Метафара і кантэкст / М. Ц. Кавалёва // Моўныя адзінкі і кантэкст / Э. Д. Блінава [і інш.]. – Мінск, 1992. – С. 108–112.
7. Кураш, С. Б. Метафора и ее пределы: микроконтекст – текст – интертекст / С. Б. Кураш. – Мозырь: МГПИ, 2001. – 118 с.
8. Лашкевич, А. И. Генитивные конструкции со значением метафорического количества в современном русском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; Бел. гос. ун-т / А. И. Лашкевич. – Минск, 1976. – 21 с.
9. Ляшчынская, В. А. Метафара ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Гомель: УА ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 160 с.
10. Маслова, В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие / В. А. Маслова. – 2-е изд. – М.: Академия, 2004. – 208 с.
11. Маслова, В. А. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск: Універсітэцкае, 2000. – 173 с.
12. Паплаўная, Л. В. Моўныя сродкі выяўленчай выразнасці ў паэзіі Пімена Панчанкі: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; ГДУ імя Ф. Скарыны / Л. В. Паплаўная. – Гомель, 2003. – 19 с.
13. Ратнікова, И. Э. Ономастические единицы вне прямой референции в русском публицистическом тексте: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02; Беларус. гос. ун-т / И. Э. Ратникова. – Минск, 2003. – 33 с.
14. Ревуцкий, О. И. Филологический анализ художественного текста: учеб. пособие / О. И. Ревуцкий. – Минск: РИВШ, 2006. – 320 с.
15. Старычонок, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Д. Старычонок. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
16. Старычонок, В. Д. Полісемія ў беларускай мове: (на матэрыяле субстантываў): аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук: 10.02.01; Бел. дзярж. ун-т / В. Д. Старычонок. – Мінск, 1997. – 35 с.
17. Тихомирова, Е. А. Лингвистический анализ тропа: метафора-олицетворение в русских и белорусских поэтических текстах начала XX века: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.02; Бел. гос. ун-т / Е. А. Тихомирова. – Минск, 1991. – 22 с.
18. Цалко, Л. В. Сістэмныя метафары ў паэтычным тэксце і іх трансфармацыя пры перакладзе (на матэрыяле твораў А. Пушкіна і іх перакладаў на беларускую мову): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; 10.02.02; Бел. дзярж. ун-т / Л. В. Цалко. – Мінск, 2007. – 22 с.
19. Шаўлякова-Барзенка, І. Л. Тэорыя літаратурных тропаў: метафара і сімвал (генезіс, эвалюцыя, тэндэнцыі развіцця): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.08; Ін-т літ. імя Я. Купалы НАН Беларусі / І. Л. Шаўлякова-Барзенка. – Мінск, 2001. – 20 с.
20. Шумчык, Ф. С. Вобразныя сродкі мовы ў мастацкіх творах В. Адамчыка (параўнанне і метафара: структура, лексіка, ужыванне): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01; Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі / Ф. С. Шумчык. – Мінск, 1999. – 20 с.
21. Шыманская, В. Ю. Метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах (на матэрыяле субстантываў): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.20; ГрДУ імя Я. Купалы / В. Ю. Шыманская. – Гродна, 2009. – 21 с.
22. Яскевич, Н. В. Зооморфизмы в русском и белорусском языках (сравнительно-типологическая характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20; БГПУ им. М. Танка / Н. В. Яскевич. – Минск, 2004. – 26 с.